

Богун М.О. Опозиція тиші і звуку в культурі / М.О. Богун, М.Б. Столяр// Вісник Чернігівського держ. пед. університету. – Вип. 51. – Філософ. науки. – Чернігів, 2007. – С. 29–33.

С. 29

УДК 2: 168.522

Богун М.О., Столяр М.Б.

Опозиція тиші і звуку в культурі

У статті з позицій православної культурології розглядається духовний сенс тиші, музики та шуму. Авторі стверджують, що різні типи культури значною мірою визначаються співвідношенням тиші, музики та шуму як певних культурних інваріантів.

Існують різні критерії виокремлення періодів в історії культури. Ми хочемо запропонувати підхід, що виходить із розрізнення місця в людському житті тиші, музики і шуму як інваріантних компонентів культури, в яких остання виявляє себе як така, що звучить певним чином або мовчить. Запропонована періодизація не вказує на конкретні віки або дати, а говорить про них лише приблизно. Окремий період культури є формою співвідношення тиші, музики і шуму в житті людини. Передусім, йдеться про визначення провідної засади в культурі.

Порядковий номер в пропонованій нижче таблиці означає місце відповідного феномена в культурі. Під номером 1 стоїть провідна характеристика. Варіантам можливих комбінацій трьох засад відповідає перелік можливих типів культури, яких всього виявляється шість.

1 тип:	1 – тиша,	2 – музика,	3 – шум;
2 тип:	1 – музика,	2 – тиша,	3 – шум;
3 тип:	1 – шум,	2 – музика,	3 – тиша;
4 тип:	1 – тиша,	2 – шум,	3 – музика;
5 тип:	1 – музика,	2 – шум,	3 – тиша;
6 тип:	1 – шум,	2 – тиша,	3 – музика.

Третій тип відповідає сучасній цивілізації, перший – культурі Візантії та Київської Русі, п'ятий – добі Відродження тощо.

Та мова йде не лише про кількісне співвідношення тиші, музики та шуму, але й про якісні характеристики кожного з інваріантів. Наприклад, молитовна тиша, в якій перебуває монах-ісихаст, має яскраво виражений особистісний зміст, сенсом якого є Любов до Бога і до всього тварного світу. Тиша в серці православного подвижника є тишою певної якості – миру, лагідності, любові. Східні медитації спрямовують людину у протилежному напрямку – до *ніщо*, до пустоти. Це тиша духовного самогубства та смерті.

Існує багато градацій і музичного звучання. Наприклад, відмінність релігійної музики від світської можна розглядати як ступінь її віддаленості або наближеності до тиші. Релігійна музика дарує мир, спокій людській душі, робить її здібною до тихого споглядання, світська ж музика активізує пристрасті як форму внутрішнього шуму. Причому, чим більше світська музика витісняє релігійну, тим сильніше музика наповнюється дисонансами, тим більшу роль в ній відіграють ударні інструменти та різні шуми. І нарешті, шум існує природний (дуже близький до музики як, наприклад, спів птахів, і більш віддалений як гуркіт грому) та штучний.

Шум – це звук, що створюється містами із їх ринками, портами, людними вулицями. Співвідношення шуму і тиші в культурі свідчить і про співвідношення міської і сільської культур. Шум – це звуки, що пов'язані, перш за все, з матеріальним перетворенням світу, технікою, торгівлею. Автомати витісняють шум з першого місця на друге, та вони не здібні відновити тишу в її законних правах. Найстрашніший шум в людській цивілізації – це звуки, що породжуються війною – брязкання зброї, шум пострілів і вибухів, гуркіт танків і виття ракетних установок, крики та стогони поранених, плач вдів і сиріт. На якійсь останній своїй грані цей наростаючий гуркіт може перейти в абсолютну, мертву тишу.

Тишу дехто розуміє як відсутність звуків. Та така тиша існує в часі, тобто вона є скороминущою. Справжня тиша не визначається через свою протилежність – звук. Вона є особливого роду нечутна для зовнішнього сприйняття музика, що наповнює світом душу людини. Тиша – це дихання Божої благодаті. У цій тиші розпочинається історія людства. Тиша була бесідою Бога із першою людиною. Слово тоді ще не втілювалося в промову, та наповнене благодатною силою, осявало собою всесвіт і переповнювало серце Адама. Цією сердечною бесідою спілкувалися Адам і Єва, людина і тварина, людина і рослина.

Це ще не була історія культури. Культура приходить із втратою тиші, із появою звуку – промови, плачу, сміху, крику, колисання дитяти, пісні. Та навіть тоді, коли культура вже існувала, наставали в ній невеликі періоди тиші. І про ці відрізки часу певна частина культурологів не може сказати майже нічого за сутністю того, що відбувається в цій культурі. Якщо щодо "музикальних" чи "шумових" культур встановились більш-менш хрестоматійні образи в сучасній культурології, то періоди тиші не піддаються такому хрестоматійному викладенню, яке докорінно скривлює сенс того, що відбувається в цих культурах. Хтось називає подібні періоди "темними часами", хтось звинуватить тих, що "мовчать" в егоїзмі. Суєті зрозумілою є лише суєта. Тиша для *у-суєту-заглиблених* є синонімом небуття. Для них суєтні прояви людського існування складають фундаментальну основу життя особистості та суспільства.

Людина зазнала гріхопадіння не тому, що була занадто допитливою або голодною, а тому, що вона вийшла з тиші спілкування із Богом і вступила в розмову із спокусником. Та, втративши спілкування із Богом, людина втратила і спроможність розуміти іншу людину. Одночасно вона перестала розуміти тварин і птахів, перестала відчувати нужди рослин. Тепер їй потрібно було

вчитися заново, майже з нуля, за невеликими зовнішніми прикметами досліджувати приховане буття.

Це був початок непорозуміння між людиною і людиною, людиною і природою. Ще більше це непорозуміння посилилося унаслідок зведення грандіозної Вавілонської вежі, будівництво якої безглуздо гуркотіло до тих пір, аж поки люди не перестали розуміти один одного: з'явилися різні мови. Якщо навіть люди, що говорять на одній мові не завжди розуміють один одного, то що вже говорити про різномовне населення.

Коли безпосереднє спілкування із Богом було втрачено, людина відчула всю жахливу гіркоту цієї страшної втрати. Серце її виповнялося тривогою і страхом, які створювали шум внутрішнього сум'яття. І тоді людина створила культ як форму опосередкованого спілкування із Богом. У цьому культі майже відразу ж виявилися два основні варіанти. У варіанті Авеля культ – лише засіб вступити у спілкування із Богом. У варіанті Каїна культ цінний сам по собі, він дає самодостатнє задоволення. Для Авеля жертва, що приноситься їм Богу мізерна, хоча він і віддає все найкраще. Що ж до Каїна, то він пишається своєю жертвовною щедрістю і своїми дарами, які, з його точки зору, набагато цінніше дарунків його брата. Авель сповнений вдячності, Каїн – гордості і честолюбства. Авель бажає поділитися своєю молитовною радістю із братом, Каїн же воліє, щоб Бог виділив та підніс саме його. Смирення Авеля притягло до себе Божу благодать, а гордість Каїна відгородила його від *Світла Тихого святої слави*. "Від-городила" і в прямому і в переносному розумінні, бо Каїн за переказами створив перше місто із його міським шумом і суєтою.

Святі отці стверджують, що потреба людини в зовнішніх шумах є наслідком внутрішнього шуму, що створюється в серці людини пануючими там пристрастями. Пристрасна людина, як правило, не помічає шуму. Вона спокійнесенько може цілий день "не чути" радіо, що голосить на всю багатоповерхівку. Кожен вид пристрасті "живиться" особливим видом зовнішніх шумів. При цьому не існує прямої залежності між силою звуку і

пристрасті. Досить часто найсильніші людські пристрасті (такі, наприклад, як гордіня, честолюбство) отримують підживлення в неголосних шумах. Навіть класична музика не є "застрахованою" від використання її як засобу підсилення пристрастності.

С. 31

Подібні паралелі можна знайти в багатьох культурах. Наприклад, у давньокитайській культурі ми находимо розуміння того, що повернутися до свого справжнього я людина може лише в тиші, оскільки тиша – це природа людини, що дарована їй Небесами. Зовнішній же шум продовженням шуму внутрішнього, коли серце людини обертається "до бунту і обману, а його дії стануть хаотичними і провокуючими" [8, 264]. У "Книзі ритуалів" йдеться про те, що древні правителі встановили обряди і вигадали музику, щоб контролювати людські пристрасті. На думку стародавніх китайців, музика і ритуал протистоять шуму хаосу. [див.: там само]. Як ми можемо помітити, конфуціанська традиція в оцінці тиші, музики і шуму деяким чином близька до християнства. Принципова різниця полягає в тім, що православне аскетичне вчення розкриває способи кардинального здолання пристрастей шляхом духовної боротьби, а конфуціанство ставить задачу мінімум: контролювати пристрасті зовнішнім чином, стримуючи їх в межах, позначених музичною гармонією і ритуалом.

Сьогодні ми живемо, безсумнівно, в епоху панування шуму. Його створюють чисельні машини і механізми, найтихішим із яких є стукіт годинника, та саме з нього і розпочалося поступове зміцнення шуму в Європейській цивілізації. Цей малий шум став поступово охоплювати собою все більший і більший простір людського існування і проникати в кожну, найменшу порцію часу. Перша перемога шуму була не лише кількісною, але й якісною. По-перше, *увесь час* активного людського життя наповнився цоканням годинника. По-друге, цей звук включив людину в механічний ритм, абсолютно чужий йому і як біологічній, і як духовній істоті. Крім того, нав'язливе цокання

міцно прив'язало людину до зовнішніх вражень, дій, створюючи дуже сильну перешкоду для погляду всередину. Святий старець Сілуан Афонський († 1938) говорив, що годинник не дає людині спілкуватися із Богом. Коли старець тяжко захворів, і йому запропонували йти в лікарню, він відмовлявся через те, що "покладуть знову, як минулого разу, під годинником, а він своїм стуком заважає молитися" [3, 229].

Шум в сучасній цивілізації має певну тенденцію до наростання. В порівнянні з техногенними шумами природний шум лісу або морського прибою сьогодні видаються абсолютною тишею. Але ж був і такий час, коли ченці переходили з одного місця в інше лише тому, що в першому їх безмовній молитві перешкоджав шум очерету [див.: 1, 436].

В книзі К.С. Льюїса "Листи Баламута", в якій автор захищає християнство у досить таки оригінальний спосіб, видумуючи листи-поради досвідченого біса Баламута своєму племіннику про життя неофіта, є прекрасний фрагмент, який розкриває сенс музики, тиші та шуму очима спокусника. Зрозуміло, що мова йде про перевернуту оцінку теми самим Льюїсом. "Мелодия и тишина... До чего я их ненавижу! Как благодарны мы должны быть за то, что с тех пор, как отец наш вступил в ад (а это было много раньше, чем оказалось бы по человеческим данным), ни одного мгновения адова времени не было отдано этим отвратительным силам. Все заполнено шумом - великим, действенным, громким выражением победы, жестокости и силы! Шум и только шум способен защитить нас от глупого малодушия, безнадежных угрызений совести и неисполнимых желаний. Когда-нибудь мы превратим Вселенную в один сплошной шум. На земле мы сделали большие успехи. Под конец мы заглушим все мелодии и всю тишину небес. Я полагаю, что мы еще недостаточно громки. Но наука движется вперед" [6, 82-83].

Співвідношення тиші, музики та шуму – є певним темпоритмом культури та людського життя. Швидкоплинність людського життя є прямим наслідком витіснення тиші на периферію цивілізації.

Про первинну тишу відомо, що вона існує поза часом. Коли панувала ця тиша, час спав, згорнувшись. Де? Невідомо. Можливо, в плодах пізнання добра і зла. Залучення до цієї тиші в молитві, в покаянні виводить людину за межі часу. Тиша в цьому сенсі здатна перемагати навіть невблаганний час. Такі підтвердження ми находимо не тільки в древніх, але й в сучасних патериках та навіть в цілком науковій літературі. От один з них. За підрахунками демографів у Візантії половина мешканців не доживала

С. 32

до 35 років. Імператори жили років на двадцять-двадцять п'ять довше (в середньому). Приблизно на десятеро років більше тривалості життя василевсів IX - XII сторіч виявляється середній вік візантійських інтелектуалів (71 рік). Відносну тривалість життя василевсів дослідники пояснюють добрим харчуванням і кращою на ті часи медичною допомогою [див.: 9, 589]. Та тоді в це пояснення ніяк не вкладається той факт, що довше за всіх жили анахорети: деякі з них доживали до 90-100 років. Монахи були відомі своїм суворим життям: їжа, яку вони дозволяли собі, була набагато простішою тієї, яку мав найбільш бідний мешканець держави. Як же тоді пояснити факт такого дивного довгожителства *ісихастів*?

Передусім нагадаємо, що означає слово "ісихазм". У перекладі з грецької – це мовчання, тиша. Ісихасти вчили, що *невимовний* Логос, Слово Боже, осягається в мовчанні. Споглядальна молитва, відмова від багатослівності, збагнення Слова в його глибині – от шлях пізнання Бога, який сповідують учителі ісихазму. У центрі ісихастського молитовного діяння стоїть призивання імені Господнього, бо як сказано в Святому Писанні: "кожен, хто покличе Господнє Ім'я, спасеться" (Дії св. апостолів, 2: 21).

Людські думки, підсилені пристрастями після гріхопадіння, не можуть не кружляти по пекельному колу осуду, збурення, самовиправдання, ображеної самолюбності, не можуть не втішатися духовною отрутою примарних образів, які замінюють світській людині спілкування з Богом. Тиша розуму їй невідома

і не властива. А душа, що сприйняла Благодать Св. Духу, невпинно занурює свій розум у хвилі молитовної благодаті і не носить у вихорі кружлянь. Розум входить у небесну тишу. Та це повністю дається не відразу: потрібна праця уважної молитви, покаяння, боротьби із недобрими помислами. Відомий подвижник XX віку старець Паїсій Святогорець († 1984) говорив, що розпочинаючи внутрішню роботу і спостерігаючи за собою, людина прагне відганяти злі помисли і насаджати помисли добрі. Через деякий час вона досягне того, що злі помисли підуть, залишаться одні лише добрі. Після закінчення ще якогось часу добрі помисли також припиняться, і людина досягне стану певної спустошеності. А вже потім розум сповнюється Божественною Благодаттю і приходить божественне осяяння [див.: 2, 66-67].

Святі отці вчили, що усяка думка, якій не передують *тиша смиренної* молитви, не від Бога походить, але від супротивної сторони. Господь наш приходить в тиші і з тишею; все вороже, навпаки, буває із зниканням і бунтом. Смиреномудрий, за словами св. Ісаака Сіріна, охороняє себе від всього зовнішнього; і через це повсякчас буває в тиші, у спокої, у світлі, в благоговінні [Див.: 7]. За преп. Никитою Стіфатом (XI ст.), безмовність є станом незабрудненого думками розуму, свобода від пристрастей, тиша і душевна вірада, тверезе перебування серця в Бозі, коли серце не турбується і не коливається, а заглиблюється у Божі таємниці, у слово премудрості чистого розуму, у бесіду Божу. Доля мовчальників є доля не всіх, а лише тих, кого благодать Божа закликає до цього [див.: 5].

Досягти тиші – найважче і найважливіше в мистецтві молитви. Тиша – не лише негативний стан, пауза між словами, тимчасова зупинка промови, але надзвичайно позитивне – стан уважної пильності, чекання і перш за все вслуховування. Ісихаст – це той, хто здобував *ησυχία*, внутрішню тишу, або безмовність, *rag excellence* є той, хто слухає. Він слухає голос молитви в своєму серці, усвідомлюючи, що цей голос не його власний, але Іншого, що говорить усередині нього [Див.: 4].

Найбільш вірогідною для пояснення напрочуд довгої тривалості життя анахоретів є версія виходу із часу або розтягування часу в стані розумної молитви. Так, відомий подвижник авва Віссаріон здійснив із своїми учнями довгий шлях пустелею, щоб відвідати одного старця. Коли сонце розпочало вже сідати, вони були ще далеко від мети своєї подорожі. Тоді авва Віссаріон став молитися Богу і "сонце зупинилося" (за свідченням бувших із старцем людей) [див.: 1, 477]. Як пояснити цей факт? Вважаємо, що лише саме зверхне пояснення схильне зводити даний факт до чистої вигадки. Та культурологи, які знають зсередини, що таке свідчення православного християнина, тим більше монаха-пустельника, для якого навіть найменше внутрішнє

С. 33

лицемірство являється смертним гріхом, шукатимуть інше пояснення. Якщо очевидці заявляють, що сонце зупинилося і не сідало, доки вони не дійшли до належного місця, то це так і було. Точніше кажучи, вони бачили, що сонце не змінює своє положення над горизонтом: торкнувшись землі, воно як би зависло над нею. А бачити таке вони могли і в тому випадку, якщо сонце зовсім і не зупинилося (це означало б катастрофу всесвітнього масштабу), а просто якби вони самі вийшли з часу у вічність, або час уповільнив свій хід. До речі, таке уповільнення часу є відомим навіть християнам, яких називають "новоначальними", тобто такими, хто ще тільки починають християнське життя. Існують численні свідчення про те, як людина, що запізнювалася в певне місце призначення, але не відмовилася від молитви перед важливою справою, не тільки не запізнилася, але й ще отримала певний залишок часу. Псалмотворець Давід так говорить про людей, які перебувають завжди з Богом: "И будет яко древо насажденное при исходище вод, еже плод свой даст во время свое: и лист его не отпадет, и вся, елика аще творит, успеет" (Пс. 1: 3). *В таких людей не час визначає кількість справ, що треба виконати, а кількість необхідних дій визначить певний, достатній для цього час.* Зрозуміло, що для них не виконання певної справи є головною метою життя, а перебування з

Богом. Якщо ж хтось спробує зробити Бога звичайним засобом досягнення певної мети, то він зазнає не тільки невдачі, але й духовного падіння.

Молитовна тиша, в якій перебуває ісихаст – це не техніка, якої можна навчитися механічно, це особистісне відношення людини і Бога, яке є неможливим без щирого каяття та смирення. Гордовита людина, яка намагається віднайти якісь техніки "духовної насолоди", потрапляє в пастку "духовного" гедонізму і ніколи не зазнає справжньої радості спілкування з Богом. Сьогодні деякі представники інтелігенції, що занурилися в різні окультні практики, закидають православним, що, оскільки християнство є молодшим за буддизм та індуїзм, то християни мусять навчатися у представників даних релігій як у більш обізнаних в духовному плані. Що можна на це сказати? Звичайно, відома пропозиція людині стати немов боги [див.: Буття 3: 5] (або пропозиція *обоження як самовозвеличення*) є значно старшою за ту можливість, яку отримала людина завдяки жертві Ісуса Христа – можливість *обоження через смирення*. Але саме цим шляхом, шляхом *обоження* йшли всі православні святі, які своїм життям та численними дивами Любові засвідчили істинну онтологію. Та чи може бути вік критерієм Істини, що існує поза часом?!

Література:

1. Достопамятные сказания о подвижничестве святых и блаженных отцов // Луг Духовный. Творение блаженного Иоанна Мосха. Достопамятные сказания о подвижничестве святых и блаженных отцов. – М., 2004. – С. 411- 749.
2. Блаженной памяти старец Паисий Святогорец. Слова. – Т. 3. Духовная борьба. – М., 2003.
3. Иеромонах Софроний (Сахаров). Старец Силуан. Жизнь и поучения. – М., 1991.
4. Каллист (Уэр), епископ Диоклийский. Сила имени. Молитва Иисусова в православной духовности // <http://www.hesychasm.ru/library/Name/kallist/power.htm>
5. Концевич И.М. Стяжание Духа Святого в путях Древней Руси. – М., 2002. – С. 32.
6. Льюис К.С. Письма Баламута // Льюис К.С. Письма Баламута, Расторжение брака. Мерзейшая мощь. Из цикла "Хроники Нарнии". Пока мы лиц не обрели: Сб.: Пер. с англ. – М., 2004. – С. 23-106.
7. Авва Исаак Сирин. Слова подвижнические. – М., 1993. – С. 212.
8. Фицджералд Ч.П. История Китая. – М., 2005.
9. Чекалова А.А. Быт и нравы // Культура Византии (вторая половина VII - XII в.) – М., 1989. – С.571-616.